

A Magyar Nemzet vitafóruma

Amikor Széchenyi szép új nevet keresett a magyar fővárosnak

Pest és Buda egyesítésének százéves fordulójára alkalmából sokat beszélünk a fővárosról és nevééről is. Találgatják: hol feküdt az oklevelekben előforduló Új-Pest vára? Mikor és honnan kapta a két település ma használt nevét? A „Pest” és „Buda” név is — mondja némely tudós — kemencét jelent. Az öregek még jól emlékeznek a németül általánosan használt „Ofen-Pest” névre. E nevek még Aquincum korából származnak, a katonai városból. A mellette fekvő „gyárváros”-ban félszázaddal ezelőtt Kuzsinszky Bálint régész 32 kemence alapjait ásta ki. Ezekben téglát, cserépedényeket égettek.

Régebben, ha a két város nevével összefűzték, inkább Pest-Budát mondták. Ilyen formában összeírva: BUDAPEST, tudjuk, Széchenyi használta először. Azonban a névvel nem volt megelégedve. Széchenyi azt szerette volna, hogy ez a két város az országnak igazi fővárosa legyen, központja, szíve, szép névvel. Szemében a Lánchíd sem csupán közlekedési jelentőségű, hanem összekötő kapocs a két város, az ország két fele közt. Az embereket hozza közelebb egymáshoz. S valóban, a Lánchíd ma számunkra Budapest jelképe lett, a két város helyett egvedül jelenti mind a kettőt együtt.

A nyelvújító

Sok nevezetes alapítást azért hozta létre Széchenyi éppen itt, a fővárosban. A vezetése alatt működő Közlekedési Bizottság, majd Miniszterium így készíti el a közlekedési hálózat tervét, Pest központtal: innen induljanak ki az utak, ide hozzák a vaspályák az embereket egymással találkozni. Akkor ez új gondolat volt. Hiszen Esztergom, Székesfehérvár voltak hajdan királyi székhelyek, az Országgyűlés pedig Pozsonyban tanácskozott. Széchenyi nagyszerű közlekedési tervét nem értették meg és gáncoskodtak felette. „Mint egy pókháló, melynek közepében Széchenyi ül és szívja az ország vért.” Széchenyi feljegyezte naplójában, mint a hasonló vádakat szokta, egyetlen szót sem fűzve hozzá, dolgozott tovább a fővárosért.

A kor másik nagy jelensége a nemzeti eszmélődés, s ebből fakadt a „nyelvújítás” néven ismert mozgalom. Rengeteg új fogalom bukkant föl, amelyre nem volt kifejezés, így aztán sokan törekedtek arra, hogy új szavakat találjanak a fogalmak szebb, jobb kifejezésére. Ma el sem tudjuk képzelni, hogy ilyen fogalmakra nem volt szó, mint mosoly, téboly, gyönyör — melyeket ma legkifejezőbb szavaink közt tartunk számon. Hogy tudnánk megenni a tanár, hordár, szivar, iroda stb., stb. szavak nélkül? Sok volt a rosszul képzett szó, s ma már nem tudnók megmondani, miért maradt meg az egyik, és miért tűnt el a másik. Mosolyunk az iblany (jód) és éleny (oxigén) szavakon, de nem ütközünk meg a higanynon. Mindnyájan használjuk a Széchenyi által alkotott „Őn”

szót, mert nincsen más tiszteletteljes megszólítás nyelvünkben.

Üdvök, Attilda

Megérthetjük, hogy ebben a nyelvújítási lázban Széchenyi a fővárosnak is szeretett volna valami szép és jó nevet találni. Ő, mint világot járt utazó, összehasonlítja a hosszú és nem éppen zengzetes Budapest nevet más országok fővárosainak nevével. Különösen Döblingben töpreng sokat, mikor a „Pesti por és sár” című munkáját dolgozza át. Természetesen nem csak a pesti utcákat valóban elárasztó futóhomokra és sárra gondolt, hanem a lelkeket is megülő porra és sárra. Titkárához, és mondhatjuk, legbensőbb barátjához írt leveleiben gyakran szól a névkeresésről. Láthatjuk itt, milyen érzékeny volt a szavak hangzása, alakja, hangulata iránt. A nyelvnek erről a mozzanatáról csak az utóbbi évtizedekben esik több szó. És éppen ezért érdekesek lehetnek a nyelvész számára is a következő idézetek:

„De név kell nekünk a két város számára — írja 1858. május 26-án Tasner Antalnak. E nélkül nem megy. — Hiesel sohasem lehet historicus [azaz történelmi név] Pötréte, Gyaloka sohasem főváros! Ofen — mily ostoba név. Pest pedig egyenesen infernális. Budapest, Pestofen — will not do. En Honderüt gondoltam egykor! — Ezt elkobozta a szerencsétlen Petrichevich. [T. i. Petrichevich Horváth Lázár e címen adta ki lapját.] Mást kell kigondolni, melyet nem ferditelni el... En Önnök nejt és lányát szóltom fel, inspirálhatnák magokat a hazaszeretet angyalától, az sügjon nekik egy szépen hangzó szép városnevet, dans le genre [ilyenfajta]: Bájkert, Üdvök, Hunvár, Attilda, Istvándi, Istvánhíd, Istvánhely (Sárvár); (Porvár).”

Ezt az utóbbi két nevet persze keserűen teszi hozzá, mert a való helyzetet ezek fejeznék ki, míg az előbbieket Attilára és István királyra emlékeztetnek. — Ő nem talál megfelelő nevet, írja tovább, pedig „Nomen est omen”, vagyis a név visszahat arra, aki vagy ami viseli.

Derűde, Ikermart

Másnap érdeklődik: „Hát van-e már valami »decent« [illő] városi név? Corvin, Duna — én semmit sem találok. Bár élne még Vörösmarty. — Az kitalált volna valami helyest! Boruda! Derűde! — London, Páris, Sztambul.” S itt gúnyosan közbeszúrja a pompás nevek után egy dunántúli község nevét: „hahaha Sirtz! Madrid, Nápoly — mindez jól hangzik, de Ofen! Jaj nekem! Az ember szinte lát egy rühes kopót, mely ott tanyázik. — És pláne Pesth! így kimondva Peisth! Ettől elfutni szeretne az ember”.

Itt egy kis szójáték következik. Mutatja Széchenyi humorát, mellyel beszédeiben is oly sokszor lekötötte hallgatóit:

„Wo wohnen Sie, Ideal meiner Seele, Sie, Perle der Na-

tur? [Hol lakik Ön, lelkem eszmélyképe, Ön, a Teremtés gyöngye?]

— In Ofen!!! [Kemencében!!!] — It will not do.

Érzi Ön, mit akarok mondani, mit érzek?”

Június 1-én így ír Széchenyi titkárának, Tasnernek: „Mi a fővárosi nevet illeti, bravo, bravissimo! Ikermart! De még többet kellene keresni. Az ajánlott név lehet olyan is, mely nem jelent semmit, de legyen szépen hangzó és könnyen kimondható. »Sina« neve sokáig megmarad az emlékezetben, de egy »Strinkykutyk«-t biztosan hamar elfelejtene. — A történelem — folytatja tovább — egyetlen olyan ember nevét sem őrizte meg, akinek neve nehezen volt kimondható. »Tambuktu«, jelent ez valamit? Azt hiszem, nem, de ha az ember egyszer halotta, nem felejtje el. Kérem, honnan jött Ön? — Berettyó-Újfaluból Honnan? És nem fárasszja nyelvét, hogy kimondhassa, és eszét, mikép el ne felejtse?”

Ami nem tetszik

Június 4-i levelében ismét írt e tárgyról: „Kedves lelkem, nekem az »Arany« és a »Százraz« nem tetszik.” Kerülni kell, írja, minden olyan szót, amelyben y vagy sz van, mert az idegenek nem tudják, mit kezdjenek vele és mi nem lehetünk olyan igényesek, hogy elvárjuk: mások sokat foglalkozzanak nyelvünk sajátosságával. Kényelmessé kell tennünk mások számára a nevek kimondását.

Itt eszünkbe juthat, mennyit bosszankodott Széchenyi katonáskodása idején és külföldi útjain, hogy nevét se kimondani, se leírni nem tudták helyesen. Hátrahagyott irataiban vagy tízféléképp találjuk nevét leírva — mindig hibásan.

Július 12-én így ír: „Béla is keres nevet, Ofen etc. helyébe. A bujtárlány [Tasnernek Alice nevű leánya] »Delivár« neve neki is legjobban tetszik.” Majd azt ajánlja munkatársainak, hogy a magyar ábécé betűiből (úgy gondolja, ez 42 betű) állítsanak össze neveket. „És ha volna ilyes, mely szépen, kellemesen hangzik, ma-

gyarban, mint Bécsben, Pécsen, és idegen által könnyen kimondható, el nem rúthítható, könnyű valami értelmet ráfogni. Nekem nincsen ilyen babrálásra időm.”

Valóban, ezután a nagy jelentőségű és súlyosabb dolgok annyira elfoglalják Széchenyt, hogy fővárosunk nevének kérdése háttérbe szorul. De ma, mikor ráeszmélünk nyelvünk szépségére, zengzetes hangzására, kifejező erejére, bizonyára sokan érdeklődéssel fogják olvasni Széchenyi töprengéseit az egyes nevek, szavak hangzásbeli, hangulati és gyakorlati használhatósága felett. És ha hallják azt a felületes mondatot, hogy Széchenyi nem tudott magyarul, az idézett mondatokból láthatjuk, mennyire belehatolt a nyelv életébe, hangulatába, szépségébe.

Hat nyelven

Tizenöt évi külföldi katonáskodása alatt nem volt alkalma magyarul beszélni, s így meglehetősen elfelejtette anyanyelvét, de később annál jobban igyekezett azt minél jobban és tökéletesebben újra megtanulni. Minden írásában találunk olyan mondatokat, amelyek ámulatba ejtenek tömörségükkel, lélekbe markoló erejükkel. Így csak az tud beszélni, írni, aki a lelke mélyéig benne él egy nyelvben. Széchenyi a latinon kívül jól tudott olaszul, franciául, angolul, s természetesen németül. A hagyatékában maradt rengeteg levél mutatja, hogy minden nyelven maga fogalmazta leveleit, beadványait, Tasner Antal, aki 9 nyelven beszélt, csak kiegészítette olykor az odavetett mondatokat, kikereste az idézeteket, s végül lemásolta az írásokat. Széchenyi írásaiiban gyakran szőtt bele idegen nyelvű kifejezéseket, ahogy Török Jánosnak írta: szokása volt mindent azon a nyelven kimondani, amelyen az legjobban kifejezhető. Fent idézett leveleiben is keverten használja a német és a magyar nyelvet, sőt angol is fűz bele, mert mind e nyelvek élnek benne, s azt használja, amelyiket a legalkalmasabbnak érezte pillanatnyi gondolatának kifejezésére.

A Budapest nevet azóta megszoktuk, az „Ofen-Pest” név feledésbe merült, s a nevek jelentése is. Bár a Pest-Buda nevet patinásabbnak éreztük, de a Budapest név szebb lejtésű, s ma már költőink is bele tudják illeszteni verseikbe.

H. Boros Vilma